

НОВИ ТРЕНДОВИ У КРИЈУМЧАРЕЊУ КОКАИНА
У ЕВРОПИ СА ОСВРТОМ НА ЗЕМЉЕ ЗАПАДНОГ
БАЛКАНА

Прегледни научни рад

DOI: 10.5937/zurbezkrim2401021S	COBISS.RS-ID 141362177	УДК 343.85:343.575(497-15)
---------------------------------	------------------------	----------------------------

Миле Шикман¹
Факултет безбједносних наука, Универзитет у Бањој Луци, Република Српска, БиХ

Апстракт: Протеклу деценију трговина кокаином у Европи је у експанзији. На то указују подаци агенција за спровођење закона о запљенама ове опојне дроге на европском континенту, као и подаци о броју корисника који се континуирано повећава. Оно што је посебно значајно са нашег аспекта јесте укљученост држављана земаља Западног Балкана у ове активности. Процјене међународних организација указују да су ова лица и криминалне групе које су формирали постали главни кријумчари кокаина у Европи. Тако је, колоквијално назван, „Балкански картел” успоставио снажне везе у земљама поријекла и земљама транзита (Јужне Америке) што им је омогућило криумчарење великих количина кокаина у земље дестинације широм Европе. Подаци које су полицијске агенције прибавиле дешифровањем криптованих начина комуникације (Sky есс., Anom) довели су до актуелних судских поступака у којима се тек разоткривају наведене размјере. Циљ овог рада јесте да се укаже на распрострањеност кријумчарења кокаина у Европи, са освртом на утицај на земље Западног Балкана, узимајући у обзир укљученост држављана ових земаља у ову криминалну активност, као и развој овог тржишта на њеном подручју.

Кључне ријечи: кокаин, опојне дроге, кријумчарење, Европа, Западни Балкан, трендови.

УВОД

Кријумчарење кокаина представља једну од водећих дјелатности глобалног организованог криминалитета са израженим индексом раста². Оно

1 Аутор за кореспонденцију: Миле Шикман, Факултет безбједносних наука, Универзитет у Бањој Луци. Имејл: mile.sikman@pf.unibl.org
2 Анализа резултата показује да се у оквиру глобалног скорa организованог криминалитета тржиште кокаина и даље повећава, а са индексом раста од +0,30, представља треће најбрже растуће криминално тржиште (кријумчарење људи је највише порасло +0,39, те трговина синтетичким дрогама са индексом раста од +0,33) (Global Initiative Against Transnational Organized Crime [Global Initiative] 2023a).

што је специфично за ову опојну дрогу јесте ограничено географско подручје на којем је могуће култивисати биљку коку, а које укључује подручја Колумбије, Перуа и Боливије³. То, заправо, значи да је ово једини регион у свијету гдје се култивише биљка кока и претвара у кока пасту, што је основа опојне дроге кокаин. У том смислу, јасно је да доступност ове дроге зависи од обима њене култивације, с једне стране и кријумчарења широм свијета, са друге стране.

Не треба посебно указивати на штетне посљедице конзумирања кокаина. Оне нису усмјерене само на појединачна лица која користе ову дрогу, нпр. повећани смртни исходи конзумента (Peacock et al., 2021; Rendon et al., 2023), већ и на друштво у цјелини, па тако и на безбједност држава али и региона у цјелини. На наведено указује јасна повезаност илегалне трговине опојним дрогама, нарочито кокаином са високом преваленцијом насилничког криминалитета (Goldstein, 1985), а, самим тим, и степена угрожавања безбједности лица и имовине у тим земљама. Заправо, ово су трендови који су од 1970-их година присутни на америчком континенту (Bagley, 2012; Puyana et al., 2017; International Crisis Group, 2023; Garavito et al., 2024), а сада је евидентно да се прелијевају на европски континент. Земље Западног Балкана⁴ нису искључене из ових трендова, напротив, веома су инволвирани у наведене криминалне активности, тако да се данас означавају као главни кријумчари кокаина у Европи (United Nations Office on Drugs and Crime [UNODC] 2023b). Наиме, све је више података да су криминалне групе колоквијалног назива „Балкански картел” успоставиле снажне везе у земљама поријекла и земљама транзита опојне дроге кокаин у Јужној Америци што им је омогућило криумчарење великих количина ове дроге у земље дестинације широм Европе.

Узимајући у обзир наведено, предмет овог рада је боље разумијевање нових трендова кријумчарења кокаина у Европи. У том смислу, поставили смо и циљ рада, а то је да се укаже на распрострањеност и начин кријумчарења кокаина у Европи, са освртом на утицај на земље Западног Балкана узимајући у обзир укљученост држављана наведених земаља у ову криминалну активност, као и развој овог тржишта на њеном подручју. У том контексту је постављена и структура рада кроз два главна дијела, са фокусом на следеће:

- анализи контејнерског саобраћаја као доминантног начина кријумчарења кокаина у Европу,
- разматрање улоге криминалних група са подручја Западног Балкана у овим криминалним активностима те

3 Иако се биљка кока налази у већем дијелу Јужне Америке, сорте које садрже кокаин алкалоид (основа за кокаин хидрохлорид), узгајају се и претварају првенствено у наведене три земље (United States Department of Justice, Drug Enforcement Administration, 1991).

4 Западни Балкан је политички термин који означава државе ситуиране на подручју Балканског полуострва и то земље бивше Југославије, изузев Словеније, плус Албанија.

- утврђивање повезаности кријумчарења опојне дроге кокаин са насилничким криминалитетом.

На концу, сврха је да дамо и конкретне препоруке и приједлоге агенцијама за спровођење закона како би на што бољи начин одговориле на наведене изазове и надолазеће пријетње које са собом носи развијање тржишта кокаина и његова повезаност са насилничким криминалитетом.

ТРЖИШТЕ КОКАИНА У ЕВРОПИ

Дугорочни тренд повећања употребе кокаина, који је био привремено заустављен током 2020. године са почетком COVID-19 пандемије, наставио је да се развија од 2021. године и увећао се за више од трећине дотадашње производње⁵ (UNODC, 2023b). То је резултат како експанзије узгоја биљке коке тако и побољшања у процес претварања листа коке у кокаин хидрохлорид (UNODC, 2023a). Повећана понуда кокаина довела је до још веће потражње, што се манифестовало на криминалном тржишту, прије свега, Сјеверне Америке и Европе која су остала два главна тржишта ове врсте опојне дроге⁶ (UNODC, 2023b). Процјењује се да малопродајно тржиште дрога у Европској унији вриједи најмање 30 милијарди евра годишње и, као такво, представља главни извор прихода за организовани криминалитет (Europol, 2024a). Надаље, према подацима Агенције за дроге Европске уније, кокаин је, послје канабиса, друга најчешће коришћена недозвољена стимулативна дрога у Европи, коју је користило око 2,5 милиона одраслих људи (узраста од 15 до 34 године) у посљедњих годину дана (European Union Drug Agency [EUDA], 2024). Дакле, све већа доступност ове врсте опојне дроге резултирала је све већим бројем корисника⁷, које показује тенденције раста. Трендови указују да наведеном погодује и опадање малопродајне цијене кокаина⁸ које је директно повезано са падом „посредничке марже” (разлика између малопродајних и произвођачких цијена), а која чини највећи дио малопродајног трошка (Storti & De Grauwe, 2009; Storti & De Grauwe, 2008).

5 Ниво производње кокаина достигао је нови рекорд у 2021. години, када је култивисано 2304 тоне чистог кокаина (UNODC, 2023b).

6 Процјене указују да 6.180.000 људи у Сјеверној Америци конзумира кокаин док је у Европи тај број 5.240.000, од чега 640.000 у Источној и Југоисточној Европи (UNDOC, 2023b).

7 Наведено је врло илустративно на првим страницама књиге „Нула, нула, нула: како кокаин влада светом” описао италијански новинар и публициста Роберто Савијано (2014): „Кокаин узима човјек који управо овога часа сједи поред тебе у возу, а ушмркао га је јутрос да би могао да се пробуди, или то пак чини возач аутобуса који те вози кући, зато што мора да ради прековремено, а тешко му је да ради укоченог врата. Кокаин узимају твоји најмилији. Ако не твој отац или твоја мајка, ако не твој брат, онда га узима твој син. Ако не твој син, онда твој шеф...” (Савијано, 2014: 13).

8 Ипак, треба нагласити да без обзира на „опадање” цијене кокаина у Европи, ова опојна дрога је и даље скупља него у Сједињеним Америчким Државама. На примјер, килограм кокаина у САД вриједи до 28.000 долара, док тај исти килограм у просјеку вриједи око 40.000 долара, а у различитим дијеловима Европе чак око 80.000 долара (McDermott et al., 2021).

Тржиште кокаина у Европи није равномјерно распрострањено. Тако су 2020. године Белгија са 70 тона заплијењеног кокаина, Холандија са 49 тона и Шпанија са 37 тона, чиниле око 73% процијењеног европског укупног износа, док су велике количине заплијењене и у Италији (13,4 тона), Француској (13,1 тона), Њемачкој (11 тона) и Португалу (10 тона) (EUDA, 2022a). Исто тако, од 13 европских земаља које су спровеле истраживања од 2021. године, пет је пријавило веће процјене од њиховог претходног упоредног истраживања, а осам је пријавило стабилан тренд (EUDA, 2024). На наведено утичу многобројни фактори као што су руте кријумчарења кокаина у Европи, затим начини кријумчарења, као и криминалне групе које се баве овом врстом криминалне активности. Управо је кријумчарење опојне дроге кокаин контејнерским поморским саобраћајем утицало на помјерање улазних тачака са Шпаније, на Белгију и Холандију. Исто тако, томе доприноси и чињеница да простор Европе представља подручје транзита према Блиском истоку, Руској Федерацији и Азији (McDermott, Bargent, Held, & Ramírez, 2021). Све ове промјене у производњи, понуди и потражњи нису само чињенице, већ су посљедица глобализације и либерализације трговине која је утицала на тржиште недозвољених дрога. Глобализација је отворила нове путеве и начине за кријумчарење дрогом, а то је за посљедицу имало „отварање” нових тржишта за кориснике кокаина широм свијета, што је опет утицало на цијене илегалних дрога (Bagley, 2012; Bartilow & Eom, 2009; Storti & De Grauwe, 2009; Storti & De Grauwe, 2008).

Поред наведеног, можемо указати на још један растући тренд, а тиче се настојања да се производња кокаина „пресели” на европски континент. Наиме, до сада се, углавном, кријумчарио готов производ, док је тренутно експанзија илегалног преноса кока пасте и кокаинске базе, како би се лабораторијама у Европи производио финални производ кокаин (Voss, 2023; den Held, 2024). Исто тако, све веће заплијењене хемикалија⁹ повезаних са производњом кокаина на подручју Европе управо указују на такву могућност (European Union Drug Agency [EUDA], 2022b). У уској повезаности јесте и растући тренд употребе тзв. „крек” кокаина у Европи, при чему су Белгија, Француска и Шпанија евидентирале нагли пораст броја корисника „крека” од 2017. године (UNODC, 2023a).

Руџе и начини кријумчарења кокаина у Европи

Како се нужно ради о прекоокеанском транспорту, руте кријумчарења кокаина из Јужне Америке у Европу обухватају поморски и ваздушни саобраћај, а у унутрашњости укључују и друмски саобраћај. Начини кријумчарења условљени су врстом кријумчарења (луке или аеродроми), количином опојне дроге која се кријумчари, као и способностима криминалне организације у кријумчарењу кокаина у Европу.

9 У питању су 53 различите врсте хемикалија као потенцијално повезане са производњом кокаина, које су предмет праћења и надзора (EUDA, 2022b).

Временом, трендови су се мијењали, а данас можемо говорити о доминантном кријумчарењу кокаина путем контејнерског поморског саобраћаја¹⁰, за разлику од ранијег периода када се кријумчарење одвијало другим врстама поморског саобраћаја и реализовало се дијелом на отвореном мору. Више је разлога за ову врсту кријумчарења, а, прије свега, велики обим трговине уопште који се реализује путем лука, затим њихова инфраструктура која омогућава слање и прихват већих пошиљки те, на концу, царински и полицијски надзор који се обавља у лукама, а који управо због обима трговине није на нивоу надзора који се остварује код других врста транспорта¹¹. Заправо, обим ове врсте саобраћаја пружа неограничене могућности криминалним групама које су све више фокусиране на луке с циљем изградње структуре која је уграђена у лучко окружење у смислу коришћења легалне трговине, инфраструктуре и објеката (Van de Bunt, Siegel, & Zaitch, 2014). То значи да су луке „капија и за улазак и одлазак кокаина” (Sergi, 2020), које карактерише мањи ризик за откривање пошиљки као најважнија варијабла коју криминалне групе процјењују¹² (Sampó & Troncoso, 2023: 240). У уској вези са наведеним јесу и „трошкови” контејнерског транспорта који укључују комерцијалне линије, па кријумчари не морају да улажу у брод, већ само „контаминацију” контејнера што су минимални трошкови (Sampó & Troncoso, 2023). Заправо, луке су данас „простор конвергенције легалних и илегалних активности и актера” (Sciarrone, 2019. цитирано према Antonelli, 2021: 169). То је географски простор у којем се стварају „сложени друштвени односи, са компликованом структуром управљања, потешкоћа у координацији између органа и институција (јавних и приватних), израженим вишегодишњим тензијама између трговине и безбједности у лукама, технолошким изазовима, укључујући изазове и ризике безбједности, као што су сајбер безбједност и корупција” (Sergi, Reid, Storti, & Easton, 2021: 1). Наведене „рањивости” представљају кључне предности за кориштење лука за кријумчарење опојне дроге кокаин.

У вези са тим су и луке у земљама Јужне Америке из којих се кокаин транспортује контејнерским бродовима према лукама у Европи¹³. Узимају-

10 На примјер, само у једној заплени у луци Хамбург 2024. године одузето је 35 тона кокаина, чија је тржишна вриједност више милијарди евра, а прије 10 година у овој луци је заплијењено око тона и по кокаина за годину дана (Frankfurter Allgemeine Zeitung, 2024).

11 На примјер, највећа европска лука Ротердам (Холандија) обухвата подручје од 12.500 ха лучког подручја чија је дужина преко 40 км. Проток терета је приближно 438 милиона тона терета годишње, укључујући више од 130.000 контејнера. Годишње у луци исплови око 28.000 поморских пловила и 90.000 пловила за копно (Port of Rotterdam, n. d.).

12 Према резултатима истраживања, то „нису географски најближи, временски најкраћи, нити нужно најјефтиније руте. Такви контраинтуитивни путеви се односе на копнене, ваздушне, рибачке или чак морске путеве који немају очигледно географски или економски смисао и стога омогућавају криминалним организацијама да наставе са извозом дроге уз задржавање ниског ризика за откривање кријумчарења” (Sampó & Troncoso, 2023: 240).

13 Ипак, „последњи трендови показују да широка употреба поморских контејнера за кријумчарење кокаина из земаља поријекла у Јужној Америци чини све тежим да се направи разлика између „одлазних” и „транзитних” подручја” (EUDA, 2022a).

ћи у обзир количине заплијењеног кокаина у европским лукама и у лукама на другим мјестима као главне полазне тачке, идентификоване су луке у Бразилу (око 71 тона), Еквадору (67,5 тона), Колумбији (око 32 тоне), Коста-рици (20,4 тоне) (EUDA, 2022a), као и луке у Панами, Парагвају, Гватемали, Ел Салвадору, Никарагви и Доминиканској Републици (UNODC, 2023a). Поред наведеног, поједина истраживања сугеришу да су актуелни трендови такви да криминалне организације дају приоритет нетрадиционалним лукама за кријумчарење кокаина из земаља транзита¹⁴ и то: луке Буенос Ајрес (Аргентина), Сан Антонио (Чиле) и Монтевидео (Уругвај), укључујући и приступне путеве који воде до њих (Sampró & Troncoso, 2023). Предност кориштења ових нетрадиционалних лука за кријумчарење кокаина јесте што су под мањом контролом и надзором не само домаћих, већ и међународних ауторитета, за разлику од лука које су већ идентификоване као полазне тачке кријумчарења кокаина. Истовремено, појачане контроле у Колумбији, Перуу и Бразилу у посљедњих од три до пет година довеле су до помјерања рута трговине дрогом ка југу.

Између лука у Јужној Америци и Европе, транзит се обично обавља преко неколико традиционалних рута: Кариба и Западне Африке (нпр. Мароко), као и острва Медира (Португал), Канари (Шпанија) и Зеленортска Острва у Африци (EUDA, 2022a).

У Европи, као одредишту кокаина, користе се углавном велике европске луке, као што су Ротердам (Холандија), Антверпен (Белгија), Хамбург и Бремен (Њемачка), Ливерпул (Уједињено Краљевство), Барселона, Алхесирас, Валенсија и Лас Палмас де Гран Канарија (Шпанија), Марсеј (Француска), Ђоја Тауро и Ђенова (Италији), као и луке у другим земљама поморским земљама¹⁵ (McDermott et al., 2021; UNODC, 2023a). Избор конкретне луке коју ће користити за кријумчарење, криминалне групе бирају у складу са везама које имају у лучкој структури, укључујући могућности да контролишу дио логистичких и транспортних мрежа, као и прилици да избјегну царинске и полицијске контроле, захваљујући корупцији и/или недостатку обавјештајних информација. У том смислу, окружење у лукама је кључни фактор који утиче на кријумчаре да се преселе из једне луке у другу, у складу са локалним приликама и пратећи ток криминалног тржишта (Antonelli, 2021). Још један фактор би могао бити кључан за експанзију кријумчарења на овај начин, а то су лучки радници који се користе за кријумчарење опојне дроге кокаин. У овом смислу, мисли се на оне раднике у лукама, који, због свог поријекла (мигранти) или статуса (сиромаштво), односно квалификације (нискоквалификовани радници), лакше се ангажују у транспорту и дистрибуцији дроге (Storti & De Grauwe, 2009; Storti & De Grauwe, 2008).

14 На примјер, луке у Венецуели су у ранијем периоду биле главне одлазне луке, „али због политичке и безбједносне нестабилности, чини се да су криминалне организације увелико смањиле њену употребу“ (UNODC, 2020: 32).

15 За детаљније информације о рутама кријумчарења кокаина види истраживачки извјештај групе аутора Глобалне иницијативе против транснационалног организованог криминалитета под називом: „Нафтовод за кокаин у Европу“ (McDermott et al., 2021: 3–4).

Нови трендови показују да је јачање мјера контроле и надзора у лукама које су идентификоване као „улазна” мјеста за дрогу, утицало да се кријумчари кокаином све више усмјеравају на мање луке у другим земљама Европске уније, као и земљама које се граниче са Европском унијом, а имају потенцијал да се укључе у криминално тржиште кокаина (EUDA, 2024). Тако су поједине земље сјеверне Европе, укључујући Шведску и Норвешку, пријавиле енормне заплене кокаина у морским лукама 2023. године (EUDA, 2024). Слични трендови евидентирани се у лукама у Грчкој, Хрватској, Црној Гори, Албанији, Бугарској и Румунији што показује способност криминалних група да се прилагођавају тренутној ситуацији и стално проналазе нове погодне руте за кријумчарење. У вези са тим су и процјене које сугеришу да би подручје Западног Балкана, иако је тренутно ограниченог обима, „могло да знатно више партиципира као транзитно подручје за кријумчарење кокаина у Европу” (EUDA, 2022a).

*Повезаност кријумчарења кокаина у Европи
са насилничким криминалитетом*

Већ смо констатовали да је повећана доступност опојне дроге кокаин у директној корелацији са повећаном стопом насилничког криминалитета¹⁶. Такви трендови, који су евидентирани на америчком континенту (Јужна, Средња и Сјеверна Америка)¹⁷, сада се испољавају и у Европи¹⁸. Наиме, снажна конкуренција на криминалном тржишту кокаина, „како на veleпродајном тако и на малопродајном нивоу” у директној је повезаности са повећаним степеном насиља различите врсте и интензитета (EUDA, 2024). Прије свега, ради се о насилним актима, као што су убиства на свиреп и безобзиран начин између ривалских криминалних група, затим унутар криминалних група приликом расподјеле „добити”, чија је сврха је да се одржи или стекне контрола над рутама кријумчарења кокаина те контрола над дистри-

16 Амерички криминолог Паул Голдштајн (*Paul Goldstein*) још 1985. године је развио концептуални оквир за описивање и објашњење односа између криминалитета опојних дрога и насилничког криминалитета, који се састоји од три механизма: психофармаколошко насиље, економско-компулзивно насиље и системско насиље (Goldstein, 1985).

17 На основу неколико деценија доступних статистичких података у Сједињеним Америчким Државама, може се утврдити недвосмислена повезаност криминалитета у вези са опојним дрогама са повећаном стопом насиља, што утиче на високу стопу убиства у овој земљи (National Center for Drug Abuse Statistics, n. d.; Federal Bureau of Investigation, n. d.). Надаље, према процјенама у Мексику само од 2006. године евидентирано је преко 360.000 убиства повезаних са кријумчарењем и илегалном трговином опојних дрога у коју су укључени мексички нарко картели (Statista, 2021; Conuncil on Foreign Relations, 2022). У Јужној Америци, насиље повезано са дрогама испољава се од 70-их година у Колумбији (Rubiano et al, 2018; Garavito et al, 2024), а данас је у ескалацији у појединим земљама, као што су Еквадор и Костарика које су се до сада сматрале безбједним земљама (International Crisis Group, 2023).

18 У Европи не постоји систем праћења убиства повезаних са криминалитетом дрога због чега је и предложено да се дефинише и операционализује овај концепт, затим успостави мониторинг систем и координационо тијело (European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction, 2018).

бутивним тржиштима кокаина. Наведено је посебно изражено у земљама са великим контејнерским лукама које су идентификоване као мјеста „уласка” кокаина, гдје је примијењен пораст нивоа насилничког криминалитета, пријетњи, застрашивања, отмица и мучења¹⁹, али и корупције особља у ланцу снабдијевања (EUDA, 2024).

Иако је у Ирској, због високе стопе употребе кокаина у Европи, често описивана повећана стопа насиља повезаног са кријумчарењем дроге (UNODC, 2023a), данас је типичан примјер Шведска. У овој држави, број пријављених случајева конзумирања илегалних дрога расте, што за последицу има највећи број смртних случајева изазваних дрогом у Европи (Hofmarcher, Leppänen, Månsdotter, Strandberg, & Håkansson, 2024). Истовремено, према статистичким подацима, насиље са смртном последицом у социјално угроженим подручјима које укључује употребу ватреног оружја је у сталном порасту²⁰ (Swedish National Council for Crime Prevention [Brå] 2021: 7). Још фрапантнији су подаци о броју лица укључених у криминалне мреже или повезаних са њима, којих је, према извјештају полиције, 62.000 а сматрају се активним или повезаним члановима са криминалним мрежама (Polisen, 2024). Тако су у овој земљи идентификовани поједини квартави у градовима које је полиција означила као „рањиве” – депривирани четврти у којима криминалне мреже имају велики утицај на локалне заједнице. Таква насеља имају тенденцију да имају отворена тржишта дроге и висок ниво насиља укључујући употребу ватреног оружја (Gerell et al., 2021), што заузврат утиче на шведско друштво у цјелини (Magnusson, 2023). Оно што је значајно напоменути је да ток илегалног оружја у Шведску углавном долази са подручја Западног Балкана, чиме се заправо указује на одранију повезаност криминалних група из ових подручја (Global Initiative, 2023b).

Сагледајући ширу слику, можемо претпоставити да ће се слични трендови испољавати и у другим земљама – дестинацијама кокаина, посебно у лучким и повезаним градовима широм европског континента.

УТИЦАЈ КРИЈУМЧАРЕЊА КОКАИНА НА ЗЕМЉЕ ЗАПАДНОГ БАЛКАНА

Кријумчарења кокаина у земљама Западног Балкана, како смо претходно навели, прати трендове глобалног кријумчарења ове опојне дроге.

19 Тако је, захваљујући фотографијама са криптоване апликације EncroChat холандска полиција открила „комору за мучење” која се састојала од седам звучно изолованих контејнера у којима су пронађени алати за мучење, укључујући стоматолошку столицу, маказе за живу ограду, скалпели и клијешта (BBC, 2020).

20 Према истим подацима, осам од десет убиства оружјем у Шведској дешава се у криминалном окружењу (Brå, 2021, 7), што у апсолутним бројевима изражено у 2022. години укључује 391 употребу ватреног оружја, од којих су 62 биле са смртним исходом, што је повећање од преко 20% у односу на 45 убиства из ватреног оружја годину дана раније (The Guardian, 2023).

Простор Западног Балкана још одраније је био познат као транзитно подручје (тзв. Балканска рута) којим се кријумчарила опојна дрога, док се, уназад неколико година, евидентирају и све веће количине ове опојне дроге које су намијењене непосредној конзумацији²¹ (упореди: Министарство безбједности БиХ, 2021; Министарство безбједности БиХ²²). Оно што је евидентно јесте да је опојна дрога кокаин у земље Западног Балкана „увозена” углавном јадранским лукама Ријека и Плоче (Хрватска), Бар (Црна Гора), Драч (Албанија) путем контејнерског саобраћаја²³, што је заправо тренд који се подудара са трендом кријумчарења кокаина у Европу уопште (McDermott et al., 2021). Остале земље Западног Балкана користе се као транзитно подручје, за даљу дистрибуцију опојне дроге кокаин, углавном, у земље дестинације као што су Холандија, Белгија, Шпанија и Италија.

Поред наведеног, распрострањеност кријумчарења кокаина у Европи довела је до озбиљнијег укључивања држављана земаља Западног Балкана у међународне ланце кријумчарења кокаином. Истовремено, како се радило о веома озбиљној пријетњи за безбједност Европске уније, Европол је 2022. године формирао Оперативну радну групу „Балкански картел” коју чине европске државе, укључујући све земље са Балкана, како би се ефикасно фокусирали на наведену пријетњу која долази из овог региона (Europol, 2023a).

Укљученост држављана земаља Западног Балкана у кријумчарење кокаина у Европи

Оно што је обиљежило кријумчарење опојне дроге кокаин у Европу јесте да су се организоване криминалне групе са Западног Балкана тзв. „Балкански картел” у протеклој деценији активно укључиле не само у дистрибуцију кокаина на Западном Балкану и у Европску унију већ и у организовање великих пошљици кокаина директно из Јужне Америке (Walter, 2020). Потребно је нагласити да „Балкански картел” није јединствена криминална група са јасном структуром и вођством. Ријеч је о криминалној мрежи, тј. више међусобно повезаних лица или група поријеклом из земаља Западног Балка-

21 Тако је само у току 2023. године полиција Хрватске заплијенила око 900 килограма опојне дроге кокаин у луци Ријека у контејнерском саобраћају (Ministarstvo unutrašnjih poslova, Ravnateljstvo policije, 2023 била је рефернца у попису литературе). Исте године у БиХ Државна агенција за истраге и заштиту СИПА, у четири одвојена случаја, открила и привремено одузела 269 килограма опојне дроге кокаин (Државна агенција за истраге и заштиту СИПА, 2023).

22 На примјер, из приказа, количина заплијењене дроге у БиХ за период 2016–2022. године евидентан је континуиран раст заплене опојне дроге кокаин, како слиједи: 2016. године – 0.7 кг; 2017. године – 1.9 кг; 2018. године – 4.3 кг; 2019. године – 2.8 кг; 2020. године – 4.2 кг; 2021. године – 9.14 кг и 2022. године – 75.18 кг. (Министарство безбједности БиХ, 2023: 35).

23 Ради илустрације, крајем марта 2021. године у луци Плоче (Хрватска) откривено је више од пола тоне кокаина скривеног у контејнеру с бананама. У луци Драч (Албанија) 10. априла 2021. године заплијењено је 143 килограма кокаина у контејнеру пуном банана (Global Initiative, 2021). Крајем августа 2021. године, у Зети (Црна Гора) заплијењено је 1,4 тоне кокаина, који је био у пошљици банана (Eurowews Serbia, 2021). Како су у питању контејнери са бананама, тако су овакве заплене колоквијално назване „кокаинске банане” (Janković, 2022).

на, који су укључени у међународне криминалне структуре које се баве кријумчарењем и дистрибуцијом кокаина²⁴. Наиме, профитабилност нелегалне трговине опојном дрогом кокаин представља један од кључних фактора примамљивости за криминалне групе и њихово укључивање у кријумчарење ове опојне дроге (Lajić & Ivanović, 2009).

Modus operandi криминалних група са Западног Балкана био је усмјерен на успостављање директне комуникације са кријумчарским групама из Јужне Америке, уз истовремено успјешно избјегавање територијалне структуре картела из Мексика и Колумбије. Умјесто тога, „радили“ су у малим и флексибилним групама које су се показале способне да прокријумчаре велике количине кокаина и изврше његову дистрибуцију широм Европе (Stargardt, 2024). Злоупотребљавајући могућности савремених телекомуникационих технологија, извршили су повезивање неограниченог броја лица (Durieux, 2021 цитирано према Simović & Šikman, 2023: 231) укључујући и повезивање са другим криминалним групама за трговину дрогом (United States Attorney Office Southern District of California, 2021). Подаци које су полицијске агенције прибавиле дешифровањем криптованих начина комуникације (Encrochart, Sky есс., Anom) довели су до актуелних судских поступака у којима се тек разоткривају наведене размјере кријумчарења кокаина у Европу и улоге тзв. „Балканског картела“. Наведене активности резултирале су 2023. и 2024. године²⁵ лишавањем слободе водећих лица која се сматрају одговорним за кријумчарење кокаина у Европи, а 2023. године заплијењено је 2,7 тона кокаина у Шпанији, док је 2024. године заплијењено око осам тона кокаина у Белгији, Холандији и Шпанији (Europol, 2023a, 2023b, 2024b). Наведени подаци на најбољи начин показују снагу тзв. „Балканског картела“ који је, са другим криминалним организацијама, одговоран за растуће тржиште кокаина у Европи, али и земљама Западног Балкана. Наведено потврђују и чињенице да је само неколико организованих криминалних група (нпр. Ндрангета) у стању да опстане у простору и времену кријумчарења опојних дрога (Antonelli, 2021).

24 Још 1990. година идентификована је тзв. „Група Америка“ криминална организација коју су чинили држављани Србије, а који су дјеловали у Јужној Америци и били укључени у кријумчарење опојних дрога. Један од првих држављана из земље Западног Балкана који је започео кријумчарење кокаина 2005. године директно из Јужне Америке у Европу био је Дарко Шарић (Црна Гора), назван балкански „краљ кокаина“ који је реплицирао модел италијанске мафије. Након његовог лишавања слободе, „Которски клан“, криминална група из Црне Горе је наставила да дјелује, али се убрзо раздвојила у двије групе, познатије као „Шкаљарски“ и „Кавачки“ клан, чије су криминалне активности обиљежили међусобно вишеструка убиства чланова оба клана (преко 60 убиства). Такође, у посљедњој деценији организоване криминалне групе са албанског говорног подручја постале су главни актери на европском тржишту кокаина, ослањајући се на велику мрежу сарадника међу албанском дијаспором у иностранству. Тренутно је у фокусу „Дино и Тито“ картел кога предводи држављанин БиХ, против кога се воде кривични поступци у више европских држава (McDermott et al, 2021; Global Initiative, 2023a; Global Initiative, 2023c; UNODC, 2023a; Global Initiative, 2024).

25 Такође, активности на разоткривању тзв. „Балканског картела“ реализоване су и током 2019. године, када је заплијењено више од тоне кокаина (Europol, 2019).

ЗАКЉУЧАК

Узимајући у обзир анализиране упоредне показатеље, можемо извести конкретне закључке, како сlijеди:

- криминално тржиште опојне дроге кокаин је у Европи, укључујући и земље Западног Балкана, у експанзији, са позитивним индексом раста. Већа доступност опојне дроге кокаин и конкурентност криминалних група укључених у кријумчарење утицаће на пад цијена, што су трендови који су евидентирани у упоредним подручјима као што су Сједињене Америчке Државе. То ће даље значити већу распрострањеност опојне дроге кокаин, већи број корисника, а, самим тим, и веће трошкове за друштво, укључујући трошкове јавног здравља, али и система кривичног правосудја у цјелини;
- наведеном у значајној мјери доприносе нови трендови у кријумчарењу опојне дроге кокаин. То се, прије свега, односи на кријумчарење ове дроге путем контејнерског поморском саобраћаја чиме је омогућено кријумчарење великих количина ове друге, које се данас мјере у тонама, при чему се добит процјењује у милијардама евра. Евидентно је да су криминалне групе искористиле пуне потенцијале ове врсте саобраћаја, с једне стране и рањивости лучке инфраструктуре, с друге стране;
- новим трендом можемо сматрати и формирање све већег броја криминалних мрежа као доминантан облик криминалног организовања у области кријумчарења опојне дроге кокаин. Ови организациони облици све више замјењују традиционалне криминалне групе, мафијашког типа те преузимају примат у кријумчарењу кокаина. Њихова флексибилност и прилагођавање, као и злоупотреба савремене технологије, као што су шифровани облици комуникације, даје овим групама кључну предност у криминалним активностима;
- наведене предности искористили су држављани земаља Западног Балкана који су се међусобно удружили и наметнули као кључни актери у кријумчарењу опојне дроге кокаин у Европи. У прилог томе указују и подаци да су успоставили непосредне односе са криминалним групама у земљама поријекла (Колумбија, Перу, Боливија), као и земљама транзита (Бразил, Еквадор, Чиле и друге) што им је омогућило реализацију многобројних пошиљки кокаина широм Европе и свијета;
- изражена је повезаност кријумчарења опојне дроге кокаин са насилничким криминалитетом, која се огледа, прије свега, у преваленцији са тешким убиствима на свиреп и безобзиран начин. То је у уској повезаности са конкурентним криминалним групама укљученим у кријумчарење кокаина, као и ривалским сукобима унутар истих криминалних група, чиме се остварује изражен утицај на јавност, али и агенције за спровођење закона и државне органе. На тај начин,

директно се угрожава безбједност у подручјима транспорта и дистрибуције кокаина.

Уколико су наведени трендови кријумчарења и злоупотребе опојне дроге кокаин у Европи и земљама Западног Балкана забрињавајући, а очигледно да јесу, поставља се питање на који начин дјеловати како би се ова проблематика ставила под контролу. Одговор можемо посматрати као дјеловање кроз два истовремена правца. Први подразумева превенцију путем, прије свега, субјеката неформалне социјалне контроле. Програми превенције као такви требали би бити усмјерени на „смањење ризичних и оснаживање заштитних фактора” (Министарство безбједности БиХ, 2018: 9). Поједностављено, конзументе, али и ширу јавност треба упознати да опојна дрога кокаин није никаква магична супстанца која побољшава способности, већ веома штетна опојна дрога, чије конзумирање оставља озбиљне последице (од акутних форми као што су срчани или мождани удар, до изазвања различитих психичких и физичких поремећаја).

Други правац представља репресивно дјеловање путем органа формалне социјалне контроле и, као такав, реализују га агенције за спровођење закона и органи правосуђа. Он подразумева предузимање мјера на смањењу понуде опојне дроге кокаин на домаћем криминалном тржишту, прије свега, путем међународне полицијске сарадње и размјене информација. На концу, јачање казнене политике у кривичним предметима везаним за илегалну производњу и промет опојним дрогама у смислу строжег кажњавања учинилаца ових кривичних дјела, намеће се као нужност, с обзиром на ионако ниску казнену политику.

ЛИТЕРАТУРА

- Antonelli, M. (2021). An exploration of organized crime in Italian ports from an institutional perspective. Presence and activities. *Trends in Organized Crime*, 24, 152–170.
- Bagley, B. (2012). *Drug trafficking and organized crime in the Americas: Major trends in the twenty-first century*. Washington: Woodrow Wilson international Center for Scholars.
- Bartilow, HA, & Eom, K. (2009). Free Traders and Drug Smugglers: The Effects of Trade Openness on State's Ability to Combat Drug Trafficking. *Latin American Politics and Society*, 51(2), 117–145.
- BBC. (2020, 7. July). Six arrested after 'Dutch torture chambers' found. *BBC.com*, London. Retrived 7. 3. 2023. from <https://www.bbc.com/news/world-europe-53325388>
- Conuncil on Foreign Relations. (2022, 7. September). Mexico's Long War: Drugs, Crime, and the Cartels. *Conuncil on Foreign Relations*, New York. Retrived 18. 6. 2024. from <https://www.cfr.org/backgrounder/mexicos-long-war-drugs-crime-and-cartels>

- Државна агенција за истраге и заштиту СИПА. (2023). СИПА у 2023. години открила и привремено одузела 269 килограма опојне дроге кокаин. Саопштење за јавност. Преузето 12. 6. 2024. <http://www.sipa.gov.ba/bs/aktuelnosti/sipa-u-2023-godini-otkrila-i-privremeno-oduzela-269-kilograma-opojne-droge-koka-in/17750>
- Durieux, C. (2021). Etude de cas sur l'adaptation des organisations criminelles à la suite du démantèlement de plusieurs réseaux cryptés (EncroChat, Sky ECC et AnOm) dont elles faisaient usage pour communiquer. *Travail de fin d'études*. Liege: Faculté de Droit, de Science Politique et de Criminologie.
- Euronews Serbia. (2021, 12. Decembar). Tona i po kokaina u bananama: Najveća zaplena u Crnoj Gori sprovedena na osnovu britanskih podataka. *Euronews Serbia*, Beograd. Preuzeto: 12. 6. 2024. <https://www.euronews.rs/evropa/region/28774/tona-i-po-kokaina-u-bananama-najveca-zaplenu-u-crnoj-gori-sprovedena-na-osnovu-britanskih-podataka/vest>
- European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction. (2018). *Drug-related homicide in Europe: a first review of the data and literature*. EMCDDA Papers. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- European Union Drug Agency [EUDA]. (2022a). *Europe and the global cocaine trade*. Retrieved 29. 6. 2024. from https://www.euda.europa.eu/publications/eu-drug-markets/cocaine/europe-and-global-cocaine-trade_en
- European Union Drug Agency [EUDA]. (2022b). *Coca and cocaine production*. Retrieved 18. 6. 2024. from https://www.euda.europa.eu/publications/eu-drug-markets/cocaine/production_en
- European Union Drug Agency [EUDA]. (2024). *European Drug Report 2024: Trends and Developments*. Retrieved 29. 6. 2024. from https://www.euda.europa.eu/publications/european-drug-report/2024_en
- Europol. (2019). *Balkan cartel trafficking cocaine around the globe in private planes busted*. Retrieved 10. 6. 2024. from <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/balkan-cartel-trafficking-cocaine-around-globe-in-private-planes-busted>
- Europol. (2023a). *Balkans' biggest drug lords arrested after investigation into encrypted phones*. Retrieved 10. 6. 2024. from <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/balkans-biggest-drug-lords-arrested-after-investigation-encrypted-phones>
- Europol. (2023b). *Balkan cartel sinks as Spain seizes 2.7 tonnes of cocaine on board large vessel*. Retrieved 10. 6. 2024. from <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/balkan-cartel-sinks-spain-seizes-27-tonnes-of-cocaine-board-large-vessel>
- Europol. (2024a). *Online Press Conference: EU Drug Market*. Retrieved 25. 6. 2024. from <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/online-press-conference-eu-drug-market>

- Europol. (2024b). *Cocaine cartel collapses after final arrests in Spain*. Retrieved 25. 6. 2024. from <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/cocaine-cartel-collapses-after-final-arrests-in-spain>
- Federal Bureau of Investigation. (n. d.). *Crime Data Explorer*. Retrived 18.6.2024. <https://cde.ucr.cjis.gov/LATEST/webapp/#/pages/about>
- Frankfurter Allgemeine Zeitung. (2024, 14. June). Ermittler beschlagnahmen Rekordmenge an Kokain am Hamburger Hafen. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, Frankfurt am Main. Retrived 28.6.2024. from <https://www.faz.net/aktuell/gesellschaft/kriminalitaet/operation-plexus-35-tonnen-kokain-in-hamburg-beschlagnahmt-19789702.html>
- Garavito, C, Kline, HF, Gilmore, RL, Parsons, JJ, & McGreevey, WP. (2024). The growth of drug trafficking and guerrilla warfare. *Encyclopedia Britannica*, 3 Jul. 2024. Retrived 18. 6. 2024. from <https://www.britannica.com/place/Colombia/The-growth-of-drug-trafficking-and-guerrilla-warfare>
- Gerell, M, Sturup, J, Magnusson, MM, Nilvall, K, Khoshnood, A, & Rostami, A. (2021). Open drug markets, vulnerable neighbourhoods and gun violence in two Swedish cities. *Journal of Policing, Intelligence and Counter Terrorism*, 16(3), 223–244.
- Global Initiative Against Transnational Organized Crime [Global Initiative]. (2021). *Risk Bulletins #7*. Retrived 10. 6. 2024. from <https://riskbulletins.globalinitiative.net/see-obs-007/sr/02-cocaine-goes-bananas-on-adriatic-coast.html>
- Global Initiative. (2023a). *Global Organized Crime Index 2023: A fractured world*. Retrieved 22. 6. 2024. from <https://ocindex.net/report/2023/03-global-overview-results.html#global-criminal-markets>
- Global Initiative. (2023b). *Gang wars in Sweden indicate a demand driver*. Retrieved 22. 6. 2024. from <https://riskbulletins.globalinitiative.net/ukr-obs-001/04-gang-wars-in-sweden-indicate-a-demand-driver.html>
- Global Initiative. (2023c). *Bloody clashes among Montenegrin clans have not undermined their role in the international cocaine trade*. Retrived 22. 6. 2024. from <https://riskbulletins.globalinitiative.net/see-obs-016/04-bloody-clashes-among-montenegrin-clans.html>
- Global Initiative. (2024). *Western Balkan criminal groups are important players in the Netherlands*. Retrived 22. 6. 2024. from <https://riskbulletins.globalinitiative.net/see-obs-018/01-western-balkan-criminal-groups-netherlands.html>
- Goldstein, P. J. (1985). The Drugs/Violence Nexus: A Tripartite Conceptual Framework. *Journal of Drug Issues*, 15(4), 493–506.
- Guardian (2023, 13. September). Sweden hit by ‘unprecedented’ levels of gang violence. *The Guardian*, Manchester. Retrived 8. 6. 2024. from <https://www.theguardian.com/world/2023/sep/13/sweden-gang-violence-shootings-explosions>
- den Held, D. (2024, 17. June). Drug Traffickers Producing More Cocaine in Europe: EU Report. *InSight Crime*. Retrived 26.06.2024. from <https://insightcrime.org/news/drug-traffickers-producing-more-cocaine-in-europe-eu-report/>

- Hofmarcher, T, Leppänen, A, Månsdotter, A, Strandberg, J, Håkansson, A. (2024). Societal costs of illegal drug use in Sweden. *International Journal of Drug Policy*, 123, 1–8.
- International Crisis Group. (2023). *Latin America Wrestles with a New Crime Wave*. Retrived 18. 6. 2024. from <https://www.crisisgroup.org/latin-america-caribbean/latin-america-wrestles-new-crime-wave>
- Janković, S. (2022,14. Januar). ‘Kokainske’ banane ponovo zaplijenjene u Crnoj Gori, *Radio Slobodna Evropa*, Prag. Preuzeto 10. 6. 2024. <https://www.slobodnaevropa.org/a/crna-gora-kokain-banane-zapljenja/31654637.html>
- Lajić, O., Ivanović, Z. (2009). Drug addiction, police and narcotic based crimes. *NBP – Journal of Criminalistics and Law*, 14(2), 169–183.
- Magnusson, M. M. (2023). Predicting Gun Violence in Stockholm, Sweden, Using Sociodemographics, Crime and Drug Market Locations. *European Journal of Criminal Policy and Research*. <https://doi.org/10.1007/s10610-023-09560-y>
- McDermott, J, Bargent, J, Held, D, & Ramírez, F. M. (2021). *The Cocaine Pipeline to Europe*. Geneva: Global Initiative Against Transnational Organized Crime and Insight Crime. Retrieved 12. 6. 2024. from <https://globalinitiative.net/wp-content/uploads/2021/02/The-cocaine-pipeline-to-Europe-GI-TOCInsightCrime.pdf>
- Министарство безбједности БиХ. (2023). Информација о стању сигурности у Босни и Херцеговини за 2022. годину. Преузето 10. 6. 2024. <http://www.msb.gov.ba/PDF/020720242.pdf>
- Министарство безбједности БиХ. (2021). Пројена пријетње од организованог криминала у Босни и Херцеговини 2021. Преузето 10. 6. 2024. <http://www.msb.gov.ba/PDF/200920227.pdf>
- Министарство безбједности БиХ. (2018). Државна стратегија надзора над опојним дрогама, спречавања и сузбијања злоупотребе опојних дрога у Босни и Херцеговини за период 2018–2023. Преузето 10. 6. 2024. <http://www.msb.gov.ba/PDF/bosStrategija%20droge%20BiH%202018-2023.pdf>
- Ministarstvo unutrašnjih poslova Hrvatske, Ravnateljstvo policije. (2023). *Najveća serijska zapljena droge kokain na hrvatskom području*. Preuzeto 12. 6. 2024. <https://policija.gov.hr/vijesti/najveca-serijska-zapljenja-droge-kokain-na-hrvatskom-podrucju/7169>
- National Center for Drug Abuse Statistics. (n. d.). *Drug Related Crime Statistics*. Retrived 18. 6. 2024. from <https://drugabusestatistics.org/drug-related-crime-statistics/>
- Peacock, A, Tran, LT, Larney, S, Stockings, E, Santo, TJr, Jones, H, Santomauro, D, & Degenhardt, L. (2021). All-cause and cause-specific mortality among people with regular or problematic cocaine use: a systematic review and meta-analysis. *Addiction*, 116(4), 725–742.
- Polisen. (2024). *Totalt 62 000 bedöms aktiva eller ha koppling till kriminella nätverk*. Retrived 18. 6. 2024. from <https://polisen.se/aktuellt/nyheter/nationell/2024/februari/totalt-62-000-bedoms-aktiva-eller-ha-koppling-till-kriminella-natverk/>

- Port of Rotterdam. (n.d.). *Fact and Figures. The Port of Rotterdam in numbers*. Retrieved 12. 6. 2024. from <https://www.portofrotterdam.com/en/experience-online/facts-and-figures>
- Puyana, JC, Puyana, JCJ, Rubiano, AM, Montenegro, JH, Estebanez, GO, Sanchez, AI, & Vega-Rivera, F. (2017). Drugs, Violence, and Trauma in Mexico and the USA. *Medical Principles and Practice*, 26(4), 309–315.
- Rendon, LF, Malta, S, Leung, J, Badenes, R, Nozari, A, & Bilotta, F. (2023). Cocaine and Ischemic or Hemorrhagic Stroke: A Systematic Review and Meta-Analysis of Clinical Evidence. *Journal of Clinical Medicine*, 12(16), 5207.
- Rubiano, AM, Muñoz, JHM, Estebanez, G, Sanchez, AI, Puyana, JCJ, & Puyana, JC. (2018). Drugs, Violence and Trauma in the Colombian Context: A Health Care Point of View of a Human Rights Challenge. *Panamerican Journal of Trauma, Critical Care & Emergency Surgery*, 7(2), 158–163.
- Савијано, Р. (2014). Нула, нула, нула: како кокаин влада светом. Београд: Геополетика.
- Sampó, C. & Troncoso, V. (2023). Cocaine trafficking from non-traditional ports: examining the cases of Argentina, Chile and Uruguay. *Trends in Organized Crime*, 26, 235–257.
- Sergi, A. (2020). Policing the port, watching the city. Manifestations of organised crime in the port of Genoa. *Policing and Society*, 31(5), 1–17.
- Sergi, A, Reid, A, Storti, L, & Easton, M. (2021). Ports, Crime and Security: Governing and Policing Seaports in a Changing World. Bristol: Bristol University Press.
- Sciarrone, R. (2019). *Mafie del Nord: strategie criminali e contesti locali* (Fondazione res-Nuova edizione accresciuta e aggiornata). Roma: Donzelli.
- Simović, M, Šikman, M. (2023). Sadržaj šifrovane komunikacije (Ennetcom, Encrochat, Sky.ecc, Anom, Exclu) kao dokaz u krivičnom postupku. *Pravo i pravda*, 21(1), 227–254.
- Stargardter, G. (2024, 2. May). How Balkan gangsters became Europe's top cocaine suppliers. A Reuters Special Report. *Reuters*, London. Retrieved 12. 6. 2024. from <https://www.reuters.com/investigates/special-report/brazil-drugs-balkans/>
- Statista. (2021). *Number of organized-crime related homicides in Mexico from 2009 to 2020*. Retrived 12. 6. 2024. from <https://www.statista.com/statistics/267224/drug-related-murders-in-mexico/>
- Storti, C. C, & De Grauwe, P. (2009). The Cocaine and Heroin Markets in the Era of Globalization and Drug Reduction Policies. *International Journal of Drug Policy*, 20(6), 488–496,
- Storti, C. C, & De Grauwe, P. (2008). Globalization and the Price Decline of Illicit Drugs. *International Journal of Drug Policy*, 20(1), 48–61.
- Swedish National Council for Crime Prevention [Brå]. (2021). *Gun homicide in Sweden and other European countries A comparative study of levels, trends and homicide by other means*. Retrived 15. 6. 2024. from <https://bra.se/download>

load/18.1f8c9903175f8b2aa70ca53/1621930415477/2021_8_Gun_homicide_in_Sweden_and_other_European_countries.pdf

United Nations Office on Drugs and Crime [UNODC]. (2020). *World drug report 2020, booklet 3: drug supply*. Retrieved 12. 6. 2024. from <https://wdr.unodc.org/wdr2020/en/drug-supply.html>

United Nations Office on Drugs and Crime [UNODC]. (2023a). *Global Report on Cocaine 2023: Local Dynamics, Global Challenges*. Retrieved 1. 7. 2024. from https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/cocaine/Global_cocaine_report_2023.pdf

United Nations Office on Drugs and Crime [UNODC]. (2023b). *World Drug Report 2023*. Retrieved 1. 7. 2024. from <https://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/world-drug-report-2023.html>

United States Attorney Office Souther District of California. (2021). *FBI's Encrypted Phone Platform Infiltrated Hundreds of Criminal Syndicates; Result is Massive Worldwide Takedown*. Retrived 16. 2. 2023. from <https://www.justice.gov/usao-sdca/pr/fbi-s-encrypted-phone-platform-infiltrated-hundreds-criminal-syndicates-result-massive>

United States Department of Justice, Drug Enforcement Administration. (1991). *Coca Cultivation and Cocaine Processing: An Overview*. Retrieved 2. 7. 2024. from <https://www.ojp.gov/pdffiles1/Digitization/132907NCJRS.pdf>

Van de Bunt, HG, Siegel, D, & Zaitch, D. (2014). The social Embeddedness of organized crime. In L. Paoli (Ed.), *Oxford handbook of organized crime* (pp. 321–339). Oxford: Oxford University Press.

Voss, G. (2023, 19. April). Spanish Mega Lab Raises Questions About Cocaine Production in Europe. *InSight Crime*, Washington Retrived 26. 6. 2024. from <https://insightcrime.org/news/mega-lab-questions-cocaine-production-europe/>

Walter K. (2020). *Transnational tentacles: Global hotspots of Western Balkan organized crime*, Global Initiative against Transnational Organized Crime. Retrived 21. 6. 2024. from https://globalinitiative.net/wp-content/uploads/2020/07/Transnational-Tentacles-Global-Hotspots-of-Balkan-Organized-Crime-ENGLISH_MRES.pdf

Рад примљен: 10. 7. 2024.

Рад одобрен: 2. 9. 2024.